

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-227-2-8>

**FUNCTIONAL INTERACTION OF THE POTENTIALITY
CATEGORY IN EXPRESSING MODAL RELATIONS**

**ФУНКЦІОНАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ КАТЕГОРІЇ
ПОТЕНЦІЙНОСТІ ПРИ ВИРАЖЕННІ
МОДАЛЬНИХ ВІДНОШЕНЬ**

Sikorska O. O.

*Candidate of Philological sciences,
Associate Professor,
Head of the Department
of Social Sciences
Odesa National Medical University*

Сікорська О. О.

*кандидат філологічних наук,
доцент,
завідувачка кафедри суспільних наук
Одеський національний
медичний університет*

Shanina O. S.

*Candidate of Philological Sciences,
Senior Teacher at the Department of
Social Sciences
Odesa National
Medical University
Odesa, Ukraine*

Шаніна О. С.

*кандидат філологічних наук,
старший викладач
кафедри суспільних наук
Одеський національний
медичний університет
м. Одеса, Україна*

Особливе явище являє собою перетин функціонально-семантичних категорій, що призводить до виявлення «загальних сегментів: перехідних зон» [2, с. 20]. Перехідні зони є закономірним виявом однієї з найважливіших особливостей польового структурування мови. Взаємодія категорій ґрунтується на множині ознак мовних одиниць. За різноманітними ознаками мовна одиниця співвідноситься з різними поняттями, в результаті чого та сама мовна одиниця може входити до складу різних категорій. І дійсно, процес актуалізації поняттєвих категорій ускладнюється тим, що засоби або одиниці одного рівня можуть переходити до сфери іншого рівня або виконувати невластиву їм функцію. Ці ускладнення пов'язані з тим, що модальність (а отже, й потенційність) за своєю природою неоднорідна і орієнтована на мовні одиниці різного рівня. При цьому рівень реалізації може не відповідати рівню орієнтації модального змісту. В мовознавстві модальні відношення передаються засобами взаємодії лексичного,

граматичного та інтонаційного рівнів. Однак у процесі актуалізації модальних значень у відрізку мовлення різнорівневі мовні засоби вступають між собою у відношення взаємодоповнення, підпорядкування, нейтралізації, витіснення [3, с. 75-76]. Прикладом перетину полів через поліфункціональність їх елементів слугує вживання футуральних конструкцій української мови у функції можливості/неможливості: *Попросиш у нього!* = у нього неможливо попросити.

Встановлення необхідності вивчення явища перетину підсистем мови, пізнання не тільки вузлів зосередження якісних розрізень мовних категорій, й зон взаємодії складає одне з методологічних переваг функціонально-семантичного підходу до опису мови. Орієнтований на семантику мовних одиниць, даний підхід найбільше відповідає семіотичному уявленню про мову, оскільки знакова функція мови в процесі комунікації (віднесення мови до елементів досвіду) безпосередньо реалізується означуванням знака, а не його означаючим. Перевага цього підходу полягає в тому, що увага дослідника зосереджена на вивченні відношень між різнорідними елементами, які взаємодіють при вираженні однорідних значень. У функціональних дослідженнях поняття функції має визначення, з одного боку, як здатність до виконання певного призначення (як прихований потенціал функціонування, що зумовлює межі та правила процесу функціонування даної одиниці), з іншого – як результат функціонування – реалізація, досягнута мета. Таке розуміння функції дозволяє послідовно розрізняти її і значення мовних одиниць. Якщо значення – це референційно-відображувальна спрямованість форми, то її конкретна функція в побудові сегмента мовлення може як збігатися зі значенням, так і не збігатися. Через те виділяють первинні і вторинні функції. Збіг реалізованої функції зі своєю потенційною функцією становить первинні функції відповідних форм. Якщо реалізована функція не збігається з потенційною, говорять про вторинні функції форм. Форми, вже наявні в мові, одержують нові функції. Саме тому мова має потенційну властивість забезпечити вербалізацію будь-якого досвіду, в тому числі й інтуїтивного пізнання реальності [1, с. 35]. У сучасній науковій літературі [2, с. 19] виділяються три типи вторинних функцій: транспозиція, нейтралізація, десемантизація. Щоправда, крім первинних і вторинних функцій, виділяють також зони перехідності від первинних до вторинних функцій. Перехідні функції є реалізованими функціями, що відрізняються від потенційних неоднопорядковими семами синтагматичної периферії. Існування перехідних функцій закономірно впливає зі спрямованості руху вторинних функцій, межею якого

є нормативне парадигматичне значення, тобто первинна функція. Саме на перехідних зонах ми зосередимося.

Між значеннями можливості та необхідності існують системні семантичні зв'язки. Можливість і необхідність розглядаються як два полюси детермінованості: слабка (можливість) і сильна (необхідність) детермінованість. Існує одна загальна лексико-граматична категорія детермінованості, в якій виділяються приватні ситуації можливості і необхідності, а також проміжна зона, куди входять всі звороти, які можуть мати обидва цих значення. Тобто мають спільні форми, які лежать в основі конструкцій різного модального значення. Як у ситуації можливості, так і у ситуації необхідності суб'єкт модальної оцінки зіставляє позитивну (*Він зателефонує їй*) і негативну (*Він не зателефонує їй*) ситуації, при цьому по-різному оцінюється їх співвідношення. В першій ситуації позитивна оцінка розглядається як однаково можлива у порівнянні з негативною. В іншій ситуації – як така, якій віддають перевагу і яка відповідає певній настанові. Саме тому вони виявляються близькими за змістом, але не такими, що збігаються у плані граматичних значень речення: *Він повинен зателефонувати їй* і *Він не може не зателефонувати їй*. Заперечення можливості негативної ситуації є ствердження позитивної ситуації як єдино допустимої. Необхідно відзначити, що між ситуаціями необхідності і можливості не існує чіткої межі: *Йому необхідно їй зателефонувати – Йому треба/потрібно їй зателефонувати – Йому слід їй зателефонувати – Йому не завадило їй зателефонувати*. Зіставляючи дані висловлення за ступенем облігаторності, ми свідомо відволікаємося від інших семантичних розрізень. «Чітка» облігаторність може підкреслюватися зворотом «нічого не залишається, як»: *Йому нічого не залишається, як зателефонувати їй*. У ситуації можливості «залишається багато іншого» – *Він може зателефонувати їй, а може і не зателефонувати*.

Наявність заперечення в семантичній структурі висловлення зумовлює зміну значення потенційного змісту висловлення. У висловленнях, які передають подвійне заперечення можливості, заперечується як модальне відношення можливості, так і здійсненість позначуваної дії. У зв'язку з цим висловлення з «подвійним запереченням» передають значення неможливості нездійснення дії, вираженої інфінітивом, в результаті чого виникає значення категоричної необхідності, неминучості: *Не можна не погодитися (=треба погодитися) з С. В. Анісовим, що до цінностей належать загальнолюдські вічні цінності: життя, здоров'я, знання, труд* (П. Я. Макутон).

Значення необхідності може передаватися лексико-синтаксичними та інтонаційно-конструктивними засобами вираження можливості: *Можна було придбати солодоці, враховуючи його статок* (розм.). *Можна було отримати гроші в ощадбанку: все одно був неподалік* (розм.). Предикатив *можна* вживається в даних конструкціях в значенні треба, на що вказують елементи контексту «*статок*», «*був неподалік*».

Іноді спостерігається поєднання значень можливості і повинності, можливості та неминучості: *Між нами не може бути секретів. Ми одна сім'я (не повинно бути); Шахти зараз не можуть бути приватизовані (не повинні бути приватизовані)* (Урядовий кур'єр). *Міжнародного товариства нам не наздогнати. Із цим треба змиритися* (Урядовий кур'єр). Аналогічно засоби вираження необхідності можуть передавати функцію можливості: *Він не повинен запізнитися*. Виникає значення «*неможливо, щоб він запізнився*».

Отже, перетин функціонально-семантичних полів являє собою особливе явище, що зумовлює наявність «перехідних зон». Одним із важливих елементів такої взаємодії є використання засобів, що знаходяться у розпорядженні однієї функціональної категорії для вираження семантики іншої категорії.

Література:

1. Бондар О. І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01. Одеса, 1997. 369 с.
2. Загнітко А. П. Основи функціональної морфології української мови : навчальний посібник. Київ : Вища шк., 1991. 77 с.
3. Корольова Т. М. Взаємодія просодичних засобів передачі модальних значень у мовленні. *Іноземна філологія*. 1990. № 97. С. 72–77.